

“Kayıp Trilyon” Davası Sürecinin Siyasi Partilerin Mali Denetimi Perspektifinden Analizi

Fatih GÜLER ^{1*}

¹Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Türkiye

İlker KARAÖNDER ^{2*}

²Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Türkiye

Makale Bilgisi

ÖZET

Makale Geçmişi

Geliş: 23.09.2024

Kabul: 25.12.2024

Yayın: 28.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Refah Partisi, Siyasi partilerin mali denetimi, Anayasa Mahkemesi, Kayıp Trilyon, Kapatma.

Türk siyasal sisteminde siyasi partilerin mali denetimi görevi Anayasa Mahkemesi tarafından yerine getirilmektedir. Anayasa Mahkemesinin bu görevi yerine getirirken ortaya koyduğu performans karara bağlanma süreleri ve yerindelik denetimi bağlamında haklı bir şekilde eleştirilmiştir. Kanun koyucu, Anayasa Mahkemesi tarafından ortaya konan “aktivist” mali denetim perspektifine 2011 yılında kabul ettiği 6111 sayılı Kanun ile cevap vermiştir. Bütün bu eleştirilere rağmen Anayasa Mahkemesi tarafından ortaya konan siyasi partilerin mali denetimi pratiği siyasal hakların kullanılmasını ortadan kaldıracak bir seviyeye hiçbir zaman ulaşmamıştır. En azından bu durum siyasi partilerin mali denetimi görevinin görece tarafsız olarak kabul edilebilecek bir kurum olan Anayasa Mahkemesi tarafından yürütülmesinin haklılığına işaret etmektedir. Refah Partisi 16 Ocak 1998 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Refah Partisinin 1997 yılı kesinhesaplarının 18 Şubat 1998 tarihinde yayımlanan bir genel müdürlük “tebliğine” dayanılarak Maliye Bakanlığı bürokratları tarafından denetlenmesiyle başlayan ve 28 Şubat siyasi iklimi altında devam eden süreç çalışmada hukuki bir bakış açısıyla incelenmiştir. Bu çerçevede çalışmada dönemin medyası tarafından “Kayıp Trilyon Davası” olarak adlandırılan dava sürecinin öncesi, Anayasa Mahkemesinin tutumu, ceza ve hukuk davası süreci, mahkumiyet ve özel af kararı incelenmiştir.

Analysis of the “Missing Trillion” Case Process From the Perspective of Financial Audit of Political Parties

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 23.09.2024

Accepted: 25.12.2024

Published: 28.12.2024

Keywords:

Welfare Party, Financial audit of political parties,

In the Turkish political system, the task of financial auditing of political parties is carried out by the Constitutional Court. The performance of the Constitutional Court in fulfilling this duty has been rightly criticized in the context of decision making times and propriety control. The legislator responded to the "activist" financial auditing perspective put forward by the Constitutional Court with the Law No. 6111 adopted in 2011. Despite all these criticisms, the practice of financial auditing of political parties put forward by the Constitutional Court has never reached a level that would eliminate the exercise of political rights. At least, this situation points to the legitimacy of

Constitutional Court,
Missing Trillion,
Closure.

the financial auditing of political parties being carried out by the Constitutional Court, an institution that can be considered relatively impartial. Welfare Party (Refah Partisi) was closed by the Constitutional Court on January 16, 1998. The process, which started with the audit of the 1997 final accounts of the Welfare Party (Refah Partisi) by the bureaucrats of the Ministry of Finance based on a general directorate "notification" published on February 18, 1998, and continued under the political climate of February 28, was examined from a legal perspective in the study. In this context, the attitude of the Constitutional Court, the criminal and civil case process, the conviction and the special amnesty decision were examined before the case process, which was called the "Lost Trillion Case" by the media of the period.

To cite this article:

Güler, F./ Karaönder, İ. (2024). “Kayıp Trilyon” Davası Sürecinin Siyasi Partilerin Mali Denetimi Perspektifinden Analizi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(3), s. 837-860. <https://doi.org/10.51120/NEUHFD.2024.141>

***Sorumlu Yazar:** Fatih Güler, fatih.guler@comu.edu.tr

GİRİŞ

Demokrasi açısından vazgeçilmez bir unsur olan siyasi partilerin kendilerinden beklenen faydayı ifa etmeleri açısından belli hususlarda denetime tabi tutulmaları gerekmektedir. Her bir siyasal otoritede tonu, şekli ve içeriği farklı olmakla birlikte siyasi partiler gelişmiş demokrasilerin tamamında kamu otoritesi tarafından bir şekilde denetlenmektedir. Bu denetim süreçlerinden biri de siyasi partilerin mali denetimidir. Siyasi partilerin demokratik siyasi hayat açısından arz ettiği vazgeçilmezlik niteliği siyasi partilerin mali denetimini önemli bir sorun haline getirmektedir¹. Çalışmanın temel amacı, siyasi partilerin mali denetim sürecinde, mevzuatın amacına uygun olmayan şekilde kullanılması ve anayasal hükümlerin dolaylı yollarla etkisiz hale getirilmesi nedeniyle ortaya çıkan hukuki sonuç ve sorunlara dikkat çekmektir.

Türk hukuku açısından Anayasa Mahkemesi tarafından yürütülen siyasi partilerin mali denetimi süreci, siyasi partilerin gelir ve giderleri açısından kamuoyuna yönelik zorunlu bir bilgilendirme² olarak görülmekle birlikte, devlet yardımı veya üye aidatı gibi finansman kaynaklarının hukuki pozisyonuna yönelik tarafsız bir denetim süreci olarak da ifade edilmektedir³. Siyasi partiler açısından en ağır yaptırım olan siyasi partilerin kapatılması, akademik olarak ilgi gören başlıklardan biri olmasına rağmen, siyasi partilerin finansmanı ve

¹ Uzun, Cem Duran. ‘Anayasa Önerilerinde Siyasi Partilerin Finansmanı Ve Yeni Bir Öneri’, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S.94, 2011, s.237.

² Çelik, Özlem. ‘Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Gelir Ve Giderlerinin Mali Denetimi’, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.12, 2010, s.1303.

³ Karakoç, Rıfat. ‘Türkiye’de Siyasi Partilerin Mali Denetimi’, *Sayıştay Dergisi*, S.109, 2018, s.84; Güler, Fatih. ‘Anayasa Mahkemesi Tarafından Siyasi Partilerin Mali Denetimi Sonucunda İçtihadı Olarak Oluşturulan Yeni Bir Karar Türü: Kabul Edilmesinin Mümkün Olmaması’, *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, C.2, S.1, 2021, s.36.

siyasi partilerin mali denetimi aynı düzeyde ilgi görmemektedir⁴. Bunun sebeplerinden birisinin de konunun mali ve iktisadi boyutu olması sebebiyle multidisipliner niteliği ihtiva etmesi olduğu söylenebilir. Çalışmaya konu olan ve kamuoyunda “Kayıp Trilyon Davası” olarak bilinen⁵ süreç, bir siyasi partinin kapatılmasından sonra mali denetimine ilişkin olması sebebiyle, kamuoyunda çokça tartışılmasına rağmen, akademik anlamda ilgi görmemiştir. Bu durum, özgün bir araştırma yapma isteğini harekete geçiren önemli bir etken olmuştur.

Söz konusu davaya ilişkin en kapsamlı kaynak, aynı davada sanık olarak yargılanan eski Adalet Bakanı ve Refah Partisi Genel Başkan Yardımcısı Şevket KAZAN’ın “28 Şubat Ürünü Bir Dava ile ERBAKAN Nasıl Yargılandı” isimli kitabıdır⁶. Kitap, söz konusu dava sürecini bütüncül bir şekilde, akış ve illiyet bağı içerisinde ele almasına rağmen, -her ne kadar beraat etmiş olsa da- söz konusu davada sanık olarak yargılanan sıfatını haiz birisi tarafından kaleme alınmış olması sebebiyle, ilgili kitabın tarafsız bir kaynak olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Diğer yandan kitap akademik ilke ve hassasiyetler ön planda olmadan ve daha çok dava sürecine ilişkin bilgi ve belgeleri ortaya koyma ve kamuoyunun takdirine sunma amacı güden bir çalışma olarak görülebilir.

Literatür taramasında “Kayıp Trilyon Davası” sürecini akademik bir perspektifle ele alan müstakil bir çalışmaya rastlanmadığı gibi Refah Partisinin kapatılması sürecini ele alan, siyasi partilerin kapatılmasını veya siyasi partilerin mali denetimini genel olarak inceleyen çalışmalarda da bu süreç ya hiç ele alınmamış ya da sınırlı bir şekilde ele alınmıştır⁷. Dava anayasa hukuku, seçim hukuku, siyasi partiler hukuku, ceza hukuku, infaz hukuku, icra hukuku bağlamında laboratuvar niteliği taşımaktadır. Çalışmada ilk önce “Kayıp Trilyon Davası”na kadar gelen hukuki süreç kısaca ele alındıktan sonra, konuya ilişkin hukuk ve ceza yargılaması incelenmiştir. Özellikle ceza yargılamasına bağlı hak yoksunluklarından kaynaklı anayasa hukuku, seçim hukuku ve siyasi partiler hukuku açısından davanın doğurduğu hukuki sonuçlar ortaya konmuş olup eksik kodifikasyon sürecinin can yakıcılığına işaret edilmiştir.

Çalışmanın başlığında ve buraya kadar “Kayıp Trilyon Davası” ifadesi kullanılmak durumunda kalınmıştır; zira bu dava, kamuoyunda bu isimle bilinmektedir. Okuyucunun konuya aşinalığını sağlamak amacıyla bu ifade zorunlu olarak tercih edilmiştir. Esasen “Kayıp Trilyon Davası” kavramı, 28 Şubat sürecinde Refah Partisi’nin toplumsal ve siyasal meşruiyetini zedelemek amacıyla ortaya atılmış bir tanımlamadır. Bu ifadenin, davanın sonucuna yönelik bir önyargı oluşturmak ve kamuoyunu yönlendirmek amacıyla kullanılmış olması sebebiyle, çalışmanın sonraki bölümlerinde kullanılmasından kaçınılacaktır.

⁴ Konuyu ele alan çalışmalar için bkz. Özcan, Hüseyin & Yanık, Murat. *Siyasi Partiler Hukuku*, Der Yayınları, İstanbul, 2011; İba, Şeref. *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2024; Uzun, Cem Duran. *Anayasa Hukuku Açısında Siyasi Partilerin Finansmanı*, Adalet Yayınları, Ankara, 2010.

⁵ Yıldız, Abdülkadir. ‘Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Cumhurbaşkanının Sorumluluğu Meselesi’, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S.1, 2019, s.1-20.

⁶ Kazan, Şevket. *28 Şubat Ürünü Bir Dava ile Erbakan Nasıl Yargılandı*, II.Baskı, Keşif Yayınları, Ankara, 2007

⁷ Hatipoğlu, Atakan. ‘Siyasi Partilere Hazine Yardımı: Sosyolojik Bir Değerlendirme’ *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.41, 2019, s. 247.

I. REFAH PARTİSİNİN ANAYASA MAHKEMESİ TARAFINDAN KAPATILMASI

21.05.1997 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından Refah Partisinin kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesi nezdinde kapatma davası açılmıştır. Anayasa Mahkemesi 16.01.1998 tarih ve E.1997/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.1998/1 sayılı kararla Haşim KILIÇ ve Sacit ADALI'nın karşı oyları ile oyçokluğuyla, laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemler nedeniyle Refah Partisinin kapatılmasına karar vermiştir. Aynı kararda beyan ve eylemleri ile Refah Partisinin kapatılmasına neden olan Konya Milletvekili Necmettin ERBAKAN, Kocaeli Milletvekili Şevket KAZAN, Ankara Milletvekili Ahmet TEKDAL, Rize Milletvekili Şevki YILMAZ, Ankara Milletvekili Hasan Hüseyin CEYLAN ve Şanlıurfa Milletvekili İ. Halil ÇELİK'in milletvekilliklerinin sona ermesine ve beş yıl süre ile bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamayacaklarına, Şükrü KARATEPE'nin de beş yıl süre ile bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamayacağına hükmedilmiştir.

Anayasa Mahkemesi tarafından verilen siyasi parti kapatma davaları Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine aykırılık iddiasıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin gündemine gelebilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Refah Partisinin kapatılmasına ilişkin 13.03.2003 tarihinde verdiği kararda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine aykırılık tespit etmemiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan siyasi partilere ilişkin başvuruların çoğunda hak ihlali tespiti yaparken, Refah Partisi davasında bu yönde bir ihlal bulunmadığı sonucuna varmıştır⁸.

II. ANAYASA MAHKEMESİ TARAFINDAN KAPATILAN SİYASİ PARTİLERİN MALİ DENETİMİ SORUNU

1961 Anayasası, siyasi partilerin mali denetimi görevini Anayasa Mahkemesine vermiştir. Ancak, konuyla ilgili 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nda gerekli düzenlemelerin gecikmeli yapılması ve mali denetim kavramının yeni bir alan olması nedeniyle, siyasi partilerin mali denetimi Türk anayasal sisteminde ancak 1983 sonrasında düzenli bir yapıya kavuşmuştur.⁹ Anayasa Mahkemesinin bu görevi yerine getirirken ortaya koyduğu pratik, farklı zamanlarda ve farklı gerekçelerle öneri ve eleştirilere konu olmuştur¹⁰. Kanun koyucu, Anayasa Mahkemesi tarafından ortaya konan “aktivist” mali denetim perspektifine 2011 yılında kabul ettiği 6111 sayılı Kanun ile cevap vermiştir. Bu değişiklikten sonra siyasi partilerin mali denetimine ilişkin durum denetimden daha çok raporlama benzeri bir sürece evrilmiştir¹¹. Anayasa Mahkemesinin siyasi partilerin mali denetimine ilişkin pratiği, ilk önce çok kısıtlayıcı olması, sonrasında da raporlama benzeri bir yapıya dönüşmesi sebebiyle haklı olarak eleştirilse de bu pratik hiçbir dönemde bir siyasi partinin siyasi hakların kullanılmasını

⁸ Güler, Fatih. ‘Siyasi Parti Kapatma Davalarında AİHM Kararı Sebebiyle Yargılamanın Yenilenmesini Yeniden Düşünmek’, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.11, S.2, 2021, s.374.

⁹ Gençkaya, Ömer Faruk. *Devletleşen Partiler Türkiye’de Siyasi Partilerin Başlıca Gelir Kaynakları 1983-1998*, ANSAV Ankara, 2002.

¹⁰ Abdülhakimoğulları, Erdal. ‘Türkiye’de Siyasi Partilere Yapılan Devlet Yardımı ve Siyasi Partilerin Mali Denetimi’, *Liberal Düşünce Dergisi*, S.27, 2002, s.178-179; Mehter, Hamdi. ‘Siyasi Partilerin Mali Denetimi’, *Anayasa Yargısı*, C. 8, 1991, s. 460-468.

¹¹ Güler, Fatih. ‘AİHM İçtihadı Ve 6111 Sayılı Kanun Işığında Siyasi Partilerin Mali Denetimi’, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.5, S.1, 2022, s.13.

engelleyici bir seviyeye ulaşmamıştır.

Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan siyasi partilerin mali denetiminin nasıl yapılacağına dair 2820 sayılı Kanunda açık bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak, siyasi partilerin mali denetiminin Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmasının, partilere hukuki güvence sağladığı kabul edilmektedir. Öte yandan, demokrasinin sağlıklı işlemesi açısından, siyasi partilerin gelir ve giderlerinin Anayasa Mahkemesi denetimine tabi tutulmasının ve sonuçlarının kamuoyuyla paylaşılmasının da önemli bir fayda sağladığı görülmektedir. Bu çerçevede, kapatılmış siyasi partilerin dahi mali denetimlerinin Anayasa Mahkemesi tarafından yapılması gerekmektedir.

Esasen Anayasa Mahkemesinin önceki dönemdeki içtihatları da bu yöndedir. Gerçekten de Milliyetçi Demokrasi Partisinin 1983 yılı kesinhesabının incelenmesine ilişkin 04/11/1988 tarih ve 1984/4 E. 1988/6 K. sayılı kararında Anayasa Mahkemesi *“partinin kapanmış olmasının, kapanmadan önceki döneme ait hesaplar üzerinde Anayasa Mahkemesince yapılacak mali denetime engel teşkil etmeyeceğini”* işaret etmiştir. Buna rağmen Anayasa Mahkemesi zaman içerisinde bu içtihat ve tutumunda değişikliğe giderek kapatılan siyasi partilerin mali denetimlerini yapmamış ve dosyaları işlemden kaldırmıştır. Örneğin Anayasa Mahkemesinin 22.6.2001 tarih ve E:1999/2 (Siyasî Parti Kapatma), K:2001/2 sayılı kararıyla kapatılan Fazilet Partisinin 2000 yılına ilişkin mali denetim dosyasının işlemden kaldırılmasına yaklaşık yedi yıl sonra 12.02.2008 tarihinde karar verilmiştir. Benzer şekilde Anayasa Mahkemesinin 4.2.1997 tarih ve E.1996/1 (Siyasî Parti Kapatma), K.1997/1 sayılı kararıyla kapatılan Emek Partisinin 1997 yılına ilişkin mali denetim dosyasının işlemden kaldırılmasına 20.07.1998 tarihinde karar verilmiştir.

Burada uygulamaya ilişkin sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorun kapatılan siyasi partilerin kapatıldıkları yıl ve bu yıldan önceki mali denetimlerinin yapılmasına yöneliktir. Bilindiği üzere Anayasa Mahkemesinin siyasi partilerin mali denetim kararlarını yayınlanmasına ilişkin azami bir süre bulunmamaktadır. Bu sebeple Anayasa Mahkemesi mali denetimleri çok uzun sürelerde (beş yıl ve üstü) karara bağlayabilmektedir. Bu çerçevede kapatılan bir siyasi partinin örneğin beş yıl sonra temsilcilerini bulmak konusunda fiili imkânsızlık söz konusu olabilmektedir. Bu durum Refah Partisi özelinde bir sorun olmayıp, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan birçok siyasi partinin kapatılmasından önceki birçok yıla ilişkin mali denetimi yapılmamıştır. Bu durumun temel sebebi gerek anayasada gerekse 2820 sayılı Kanun da azami bir mali denetim süresinin öngörülmemiş olmasıdır.

Diğer taraftan Anayasa Mahkemesinin kapatılmış siyasi partilerin mali denetimine ilişkin işlemden kaldırma kararlarına bakıldığında siyasi partilerin kapatılmış olması sebebiyle yasal temsilci bulunamaması durumuna zımnî bir atıf yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi 08/01/2008 tarih ve E.2003/1, (Değişik İşler) K.2008/2 sayılı, E.2003/2, (Değişik İşler) K.2008/3 sayılı, E.2003/6, (Değişik İşler) K.2008/4 sayılı kararlarında, kapatıldıktan sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin hak ihlali kararının ardından yargılamanın yenilenmesi talebine ilişkin başvurularda kapatılan siyasi partinin genel başkanını, genel sekreterini yasal temsilci olarak kabul ettiği görülmektedir.

Bütüncül olarak değerlendirildiğinde, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan siyasi

partilerin hukuki varlıkları sona ermiş olsa da kapatılma sürecinden önceki mali işlemlerinin denetimi anayasal güvence altındadır. Anayasa Mahkemesi'nin bu denetimle ilgili eylemsizlik göstermesi ise giderek artan bir şekilde hukuki sonuçlar doğuran bir süreci başlatmıştır. Zira Anayasa Mahkemesi, kapatılan siyasi partilerin mali denetimlerini yapmış olsa idi aşağıda ayrıntılı bir şekilde izah edilecek olan “tebliğ düzeyinde” bir hukuki normun yürütme organı tarafından yürürlüğe konması söz konusu olamazdı.

III. KAPATILAN SİYASİ PARTİLERİN MALİ DENETİMİNE İLİŞKİN MİLLİ EMLAK GENEL TEBLİĞİ

Yukarıda kapatılmış olsa da siyasi partilerin mali denetiminin Anayasa Mahkemesi tarafından yapılması gerekliliğine işaret edilmiştir. Bununla birlikte 2820 sayılı Kanunun 107. maddesi, siyasi partilerin kapatılması sürecinin Bakanlar Kurulu tarafından yürütülmesini öngörmüştür. Bu sistematik esasen siyasi partilerin kapatılması davasını açan Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının ve siyasi partilerin kapatılması davasını karara bağlayan Anayasa Mahkemesinin taşra teşkilatının olmamasından ve her ikisinin de yargısal nitelik arz eden görevleri haiz olmasından kaynaklı olduğu düşünülebilir. Buna rağmen siyasi partilerin kapatılması süreci gibi salt siyasi nitelikteki bir sürecin Bakanlar Kurulunun yetkisine bırakılması, asli kurucu iktidarın siyasi partilerin kapatılması ve mali denetiminin Anayasa Mahkemesi tarafından yapılması noktasındaki tercihten sapma ve aykırılık teşkil eder niteliktedir.

Yasa koyucunun 1983 yılında göz ardı ettiği husus Refah Partisinin kapatılması sürecinden hemen sonra kendisini göstermiştir. Gerçekten de Refah Partisinin kapatılmasından hemen bir ay sonra 18 Şubat 1998 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan ve “2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununa göre Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasına karar verilen siyasi partinin Hazineye geçen malvarlığının tasfiyesi ile ilgili yapılacak işlemleri” kapsayan 235 Sıra No.’lu Millî Emlak Genel Tebliğinin ikinci maddesiyle teşekkül eden tespit komisyonlarınca “fili durumun kayıt ve belgelere uygunluğunu, partinin tüm hesaplarını, alacak ve borç iddialarını incelemek, malvarlığına dahil edilmesi gereken mal, hak ve alacaklarını araştırmak, değerlendiren sonuçunu rapora bağlamak üzere her il merkezinde bir inceleme grubu kurulmasına” yönelik hüküm siyasi partinin faal olduğu dönemdeki kesin hesaplarının Anayasa Mahkemesi tarafından değil de yürütme organına bağlı kurullar tarafından denetlenmesi sonucunu doğurması yönünden açıkça anayasaya aykırı olup halen mer’i durumda olması da oldukça düşündürücüdür.

Genelge marifetiyle bir an için böyle bir kurul teşekkül etse bile bu kurulların temel görevinin Anayasa Mahkemesi tarafından yapılacak denetime ilişkin raportörlük yapmak seviyesini geçmeden ve esasa girmeden usuli nitelikte olması gerekir. Zira aşağıda görüleceği üzere gerek ceza davası gerekse de hukuk davası sürecinin temel hareket noktası bu tebliğ dayanarak yapılan denetimler neticesinde elde edildiği iddia edilen delillere dayandırılmaktadır.

IV. CEZA DAVASI SÜRECİ

Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin ERBAKAN ile beraber 78 diğer sanığın ceza muhakemesi süreci; Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı nezdindeki soruşturma, görevsiz Ankara 18. Asliye Ceza Mahkemesi ve Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesindeki kovuşturma ve Yargıtay 11. Ceza Dairesindeki temyiz süreçleri olmak üzere üç ayrı başlık altında incelenmiştir. Söz konusu muhakeme sürecinin hukuki değerlendirmesi yapılırken de mülga 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK) ve 1412 Sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (CMUK) dikkate alınmış ve Yargıtay 11.Ceza Dairesinin karar tarihinden (21.11.2003) önceki emsal Yargıtay kararları kullanılmıştır.

A. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığınca Yürütülen Soruşturma

Necmettin ERBAKAN ile beraber toplam 79 sanığın bulunduğu ceza muhakemesi süreci, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının, Ankara Cumhuriyet Başsavcılığına sunmuş olduğu suç duyurusu ile başlamıştır. Bu suç duyurusu, Refah Partisi üst düzey yöneticilerinin partilerinin kapatılması halinde Siyasi Partiler Kanununun 107’inci maddesi gereğince mal varlıklarının hazineye geçmemesini temin için sahte belgeler kullandıkları, bu eylemelere il teşkilatlarını da alet ettikleri, il teşkilatlarına gönderilmiş gibi gösterilen yaklaşık “1 Trilyon Liranın” gerçekte gönderilmediği iddiaları üzerine bina edilmiştir¹².

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının suç duyurusuna karşı ilk hukuki tepkinin, parti hesaplarını inceleme yetkisinin Anayasa Mahkemesine ait olduğu iddiasını ve Ankara Cumhuriyet Başsavcılığınca takipsizlik kararı verilerek dosyanın Anayasa Mahkemesine gönderilmesi talebini içeren şüpheli müdafii dilekçeleri olduğu görülmektedir¹³. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının ulusal basına da yansıyan suç duyurusu metninde geçen “*Partililerin Cumhuriyet tarihimizin en büyük sahtekarlar çetesi gibi çalıştıkları açıklıkla anlaşılmaktadır*”¹⁴, gibi cümlelerin, masumiyet karinesine aykırı olduğu ve devlet adabına yakışmadığı eleştirileri bir kenara bırakılarak, konu Anayasa Mahkemesi ile adli yargının görev alanları çerçevesinde hukuki bakımdan inceleme altına alınabilir.

Siyasi partilerin mal edinimleri ile gelir ve giderlerinin kanuna uygunluğunun denetiminin, mülga 2949 Sayılı Kanunun 18/5 maddesi uyarınca, Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkisinde olduğu açıktır. Ancak ortada Türk Ceza Kanunu kapsamına giren bir suç iddiası bulunmaktadır. Anayasa Mahkemesinin Yüce Divan sıfatı haricinde ceza yargılaması yapma görev ve yetkisi bulunmamaktadır. Bu görev adli yargıya ait olup, o dönemde yürürlükte bulunan 1412 Sayılı CMUK’un 153/1 maddesi gereğince (CMK krş, md.160/1), Cumhuriyet Başsavcısı, suç isnadından haberdar olduğu andan itibaren kamu davası açılmasına gerek olup olmadığını araştırmaya mecburdur. Kovuşturma mecburiyeti ilkesinden önce gelen ve soruşturmaya başlama/araştırma mecburiyeti ilkesi¹⁵ adı verilen ilke üzerine bina edilen CMUK 153/1 maddesi, Cumhuriyet Savcısını ihbar üzerine işin hakikatini araştırmaya zorunlu

¹² Milliyet Gazetesi. “Savaş: RP Sahtekarlık Çetesi” (26.08.1998), Erişim Tarihi: 10.08.2024

¹³ Kazan, s. 44

¹⁴ Milliyet Gazetesi. “Savaş: RP Sahtekarlık Çetesi” (26.08.1998).

¹⁵ Özen, Mustafa. ‘Kamu Davası Açma Konusunda Benimsenen İlkeler, Cumhuriyet Savcısının Takdir Yetkisi ve İddianamenin İadesi’, *Ankara Barosu Dergisi*, C.67, S.3,2009, s.19

kılmaktadır. Dolayısıyla, siyasi partilerin mali denetimlerinin Anayasa Mahkemesince yapılacağına yönelik kanun hükmünün, başlı başına Cumhuriyet Başsavcısının takibata yer olmadığına dair karar (CMUK, md.164, CMK, md. 172) vermesini gerektirmeyeceği söylenebilir.

Bu noktada üzerinde durulması gereken esas husus, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca Ankara Cumhuriyet Başsavcılığına yapılan suç duyurusu üzerine, Başsavcılığın soruşturma kapsamında yeterli araştırmayı yapıp yapmadığı ve kamu davası açmaya mecbur olup olmadığı sorusudur. Bu sorunun cevabını verebilmek için, öncelikle yargılama sürecinin yaşandığı zaman diliminde, Türk Ceza Muhakemesi uygulamasını ana hatları ile de olsa incelemek gerekir.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının suç duyurusu üzerine ceza soruşturmasına başlayan Ankara Cumhuriyet Başsavcılığının, suç duyurusunda adı geçen bazı şüphelilerin ifadelerinin alınmasıyla yetinip, başkaca inceleme yapmadan iddianame tanzim ettiği iddia edilmektedir¹⁶. 1412 Sayılı CMUK’un 163/1 maddesi, Cumhuriyet Savcısı, soruşturma aşamasında toplanan delillerin kamu davası açılmasına yeterli olması halinde iddianame tanzim ederek kamu davası açılmasını düzenlemektedir. Benzer şekilde 5271 Sayılı CMK’nın 170/2 maddesi de, kamu davasının açılabilmesini, suçun işlendiği hususunda yeterli şüphenin bulunması koşuluna bağlamıştır. Buna göre Türk Hukukunun, kamu davasının açılabilmesi için suçun işlendiği yönünde yeterli şüphenin bulunmasını aradığı söylenebilir. Doktrinde yeterli şüphe ölçütünün, soruşturmanın başlatılması için yeterli olan basit şüphe olarak değerlendirilemeyeceği ifade edilmekle birlikte¹⁷, bu hususa, iddianamede bulunması gerekli olan hususların gösterildiği, 1412 Sayılı CMUK’un 163/2 maddesinde de işaret edilmiştir. Söz konusu fıkra göre, şüpheliye isnat edilen suçun neden ibaret olduğunun, suçun kanuni unsurlarıyla uygulanması gereken kanun maddelerinin ve delillerin iddianamede gösterilmesi gereklidir.

Bu genel bilgiler doğrultusunda, Ankara Cumhuriyet Başsavcılığınca hazırlanan ve çalışmanın konusunu teşkil eden iddianamenin 1412 Sayılı CMUK açısından değerlendirmesine geçmeden önce, 5271 Sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinden önceki dönemde Türkiye’de savcılık kurumuna yönelik eleştirilere de değinmekte fayda vardır. Söz konusu dönemde kamu davalarının yeterli şüpheye ulaşmadan açılmasının, uygulamaya yönelik eleştirilerin odak noktalarından birisi olduğu ifade edilebilir. Hatta bu husus, 1412 Sayılı CMUK’un yürürlükten kaldırılarak, 5271 Sayılı CMK’nın yürürlüğe girme nedenleri arasında sayılmıştır. Zira, ceza mahkemeleri önüne giden davalarda yüksek beraat oranı (%30) olgusundan hareketle, davaların olgunlaşmadan ve soruşturmada yeterli delil, iz, eser ve emareler toplanmadan basit şüpheler üzerinden açılması, 5271 sayılı CMK’nın gerekçeleri arasında yer almıştır¹⁸. Özellikle 1985 sonrası dönemde savcılık kurumunun, lehe ve aleyhe

¹⁶ Kazan, s. 44

¹⁷ Gökcan, Hasan. ‘Cumhuriyet Savcısının Delilleri Değerlendirme Yetkisi Ve Yargıtay Uygulaması’, *Ankara Barosu Dergisi*, S. 1, 2012, s.197

¹⁸ Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu Tasarısı ile Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun Bir Maddesinde Değişiklik Yapılması ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu. 2003, s. 79,

delilleri toplamak, yeterli şüpheye ulaşıldığında kanunda sayılan tüm unsurları içeren bir iddianame hazırlayarak dava açmak şeklinde sıralanan görevlerini tam olarak yerine getirmekten uzaklaştığı¹⁹ doktrinde ifade edilmiştir. Tüm bunlar çerçevesinde, Ankara Cumhuriyet Başsavcılığının 79 şüpheli hakkında hazırlamış olduğu iddianameyi, 1412 Sayılı CMUK hükümleri ile birlikte, o dönemde ceza soruşturmaları uygulamasından kaynaklanan sorunları da göz önüne alarak değerlendirmek gereklidir.

Ankara Cumhuriyet Başsavcılığınca hazırlanan iddianamenin sevk maddeleri, 765 Sayılı TCK'nın 345'inci (Hususi evrakta sahtecilik) ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanununun 113'üncü maddeleridir. Kamu davası Ankara 18. Asliye Ceza Mahkemesinde açılmışsa da iddianamede genel anlam ifade eden sözcüklerin kullanılması ve delillerin kişiselleştirilip somutlaştırılmaması gerekçeleriyle, Mahkemenin iddianamenin tavzihini Ankara Cumhuriyet Başsavcılığından talep ettiği görülmektedir²⁰. Bu durum, Cumhuriyet Başsavcılığınca yeterli araştırmanın yapılmadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Zira, 1412 Sayılı CMUK'un 163/2 maddesi hükmüne göre, suçun kanuni unsurlarıyla uygulanması gereken kanun maddeleri ile deliller iddianamede gösterilmelidir. Ankara 18. Asliye Ceza Mahkemesinin tavzih kararından yola çıkarak, iddianamede gösterilen deliller ile şüpheliler arasında bağlantının kurulmadığı, atılı suçlamaların da kanuni unsurlar analiz edilerek her bir şüpheli açısından suçun oluştuğu noktasında CMUK'un 161/1 maddesinin aradığı yeterli şüpheye ulaşılamadığı sonucuna ulaşılabilir.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında ve 5271 sayılı CMK'nın yürürlüğe girmesinden önceki dönemde Türkiye'de savcılık kurumuna yöneltilen eleştiriler de göz önünde bulundurulduğunda, Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'nın, yalnızca Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından yapılan suç duyurusu metnini iddianamesine dayanak yapmakla yetindiği ve derinlemesine bir araştırma yapmaktan kaçınarak suç teşkil eden somut eylemleri göstermekte yetersiz kaldığı söylenebilir.

B. Kovuşturma Aşaması

Ankara Cumhuriyet Başsavcılığının, 18. Asliye Ceza Mahkemesinin iddianamenin tavzihine yönelik kararına Ankara 8. Ağır Ceza Mahkemesi nezdinde itiraz ettiği ve itirazın kabul edilerek, dosyasının tekrar Ankara 18. Asliye Ceza Mahkemesine gönderildiği görülmektedir²¹. Ankara 18. Asliye Ceza Mahkemesinin bu kararı, henüz “İddianamenin iadesi” adı altında bir düzenlemenin Türk ceza muhakemesi hukukuna dahil olmaması nedeniyle olağan bir süreç olarak kabul edilmelidir. İddianamenin iadesi, 5271 Sayılı CMK'nın yürürlüğe girmesi ile işlerlik kazanmış bir kurum olarak ortaya çıkmaktadır (CMK, md. 174). Dolayısıyla, Ankara 18. Asliye Ceza Mahkemesinin tavzih kararının iddianamenin iadesi şeklinde değerlendirme olanağı bulunmamaktadır.

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c059/tbmm22059119ss0664.pdf>, Erişim Tarihi: 10.08.2024

¹⁹ Karakurt, Ahu. ‘Türk Ceza Muhakemesi Hukukunda İddianamenin İadesi’, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8-9, S.8-9-10-11, 2009, s. 77

²⁰ Kazan, s. 45

²¹ Kazan, s. 46

Ankara 18. Asliye Ceza Mahkemesi, tekrar önüne gelen dosyada, iddianame kapsamındaki atılı suçlamaların 765 Sayılı TCK'nın 504'üncü maddesine taalluk ettiği gerekçesiyle görevsizlik kararı vermiştir. Mahkemenin bu kararı da görevli mahkemenin Anayasa'nın 69/3 ve 2820 Sayılı Kanununun 74-77'üncü maddeleri uyarınca Anayasa Mahkemesi olduğu gerekçesiyle eleştirilse de²², bu itiraz hukuki mesnetten yoksundur. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, Anayasa Mahkemesinin Yüce Divan sıfatı haricinde ceza yargılaması yapma görev ve yetkisi bulunmamaktadır. Burada ise, -her ne kadar eksik bir soruşturmaya dayanıyor olsa da- bir suç isnadı bulunmaktadır. TCK kapsamında bulunan suç iddialarının yargılamasının adli yargıda görülmesi gerekir.

Ankara 18. Asliye Ceza Mahkemesinin görevsizlik kararı üzerine dava, Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinde görülmeye başlanmıştır. 08.12.1999-06.03.2002 tarihleri arasında toplam 28 celse devam eden bu yargılamanın bir çok yönden eleştirildiği görülmektedir²³. Ceza muhakemesi usulü ile ilgili olan tüm bu itirazların çalışma kapsamında değerlendirme olanağı bulunmamaktadır. Ancak, ceza yargılamasının başlamasına neden olan ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca hazırlanmış suç duyurusunun temel noktasını oluşturan, Refah Partisinin mal varlıklarının hazineye geçmemesini temin için sahte belgeler kullanıldığı ve il teşkilatlarına gönderilmiş gibi gösterilen yaklaşık 1 Trilyon Liranın gerçekte gönderilmediği iddiasının²⁴, somut ve şüpheye yer vermeyecek şekilde ispatlanıp ispatlanamadığı üzerinde durmak gerekir. Esasen bu noktada iki soru ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, adli yargının, bir siyasi partinin harcamalarının 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanununa uygun olup olmadığını inceleme ve değerlendirme yetkisi bulunmakta mıdır? sorusudur. İkincisi ise, ceza mahkemesi hükmünün kurulduğu “özel evrakta sahtecilik” suçlaması, ceza yargılaması sürecinde şüphe ortadan kalkacak şekilde ispatlanabilmiş midir?

Birinci sorunun cevabının mülga 2949 Sayılı Kanun ile 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanununda aranması gerekir. 2820 Sayılı Kanununun 70/1 maddesi, siyasi partilerin giderlerinin amaçlarına aykırı olamayacağını hüküm altına almıştır. Yine 2820 Sayılı Kanun uyarınca, siyasi partilerin kuruldukları andan kapanmaları veya kapatılmalarına kadarki evrede, mali işlem ve eylemlerinin denetimi Anayasa Mahkemesine bırakılmıştır²⁵. Dolayısıyla adli yargının, bir siyasi partinin giderlerinin o partinin amaçları doğrultusunda gerçekleşip gerçekleşmediğini inceleme yetkisi bulunmadığı ortadadır. Bu hususa, Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinin 06/03/2002 tarihli ve 1998/271 E.2002/43 K. sayılı kararında bir üyenin muhalefet şerhinde de temas edildiği görülmektedir. Söz konusu muhalefet şerhinde, harcamaların siyasi partilerin amacına uygun olup olmadığı yönünde adli yargının yetkili olmadığı, mahkemenin sadece sahte belge ile gelir ve giderlerin yapılmış gibi gösterilip gösterilmediğini yargılamakla sınırlı kalması gerektiği, hangi harcamaların geçerli olup olmadığını denetleyerek Anayasa Mahkemesinin yerine geçmemek zorunda olduğu belirtilmiştir²⁶. Bu noktada, Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinin, hükme esas alınmayan/alınmaması gereken bir konuda, neden böyle bir inceleme yapma gereği duyduğu

²² Kazan, s. 46

²³ Kazan, Şevket. *28 Şubat Ürünü Bir Dava ile Erbakan Nasıl Yargılandı*, II.Baskı, Keşif Yayınları, Ankara, 2007

²⁴ Milliyet Gazetesi. “Savaş: RP Sahtekarlık Çetesi” (26.08.1998).

²⁵ Mehter, Hamdi. “Siyasî Partilerin Mali Denetimi”, *Anayasa Yargısı*, C. 8, 1991, s. 443

²⁶ Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesi, 06/03/2002 tarih ve E.1998/271 K.2002/43 K. Sayılı Kararı

üzerinde durmak gerekir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının suç duyurusu metninde geçen, Siyasi Partiler Kanununun 107. maddesi gereğince mal varlıklarının hazineye geçmemesini temin için sahte belgeler kullandıkları²⁷ ibaresi ile, Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinin 06/03/2002 tarihli ve 1998/271 E.2002/43 K. Sayılı kararı ve gerekçesindeki, “Refah Partisi yöneticilerinin Anayasa Mahkemesi’nde açılan davada partilerinin kapatılacağı endişesine kapılarak” ibaresi arasındaki benzerlik dikkat çekicidir²⁸. Bu benzerlikten yola çıkarak, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığında hasıl olan kanaatin yerel mahkemeye aynen yansımış olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu kanaatin ve ön kabulün de 765 Sayılı TCK’nın 345’inci maddesi gereğince tesis edilen hükmün gerekçesini oluşturduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla ceza mahkemesinin, partinin amacı dışında harcama yapılması olgusunu özel evrakta sahtecilik iddiasıyla irtibatlandırarak, hükmün gerekçesini kuvvetlendirmek amacıyla, Refah Partisinin harcamalarını incelemek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Bu mantıksal çıkarım, özel evrakta sahtecilik yönünden değerlendirmenin ikinci plana atılmasına neden olmuş ve bir çok usuli eksikliğe neden olmuştur.

Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinde gerçekleşen yargılamadaki önemli nokta, “Özel evrakta sahtecilik (765 Sayılı TCK, md.345) iddiasının şüpheye yer vermeyecek şekilde ispatlanıp ispatlanmadığı sorunudur. Çalışmanın bu aşamasında, ceza yargılaması aşamasındaki tüm usuli işlemlerin değerlendirmesi çalışmanın hacmini açacağından, önemli görülen bazı hususlar incelemekle yetinilmiştir. Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesi hükmüne esas alınan kanaat, “1997 yılı içerisinde 864.300.000.000 TL’nin il teşkilatlarına gerçekte para verilmediği halde sahte olarak düzenlenen Refah Partisi gelir makbuzu mukabilinde parti il başkanları ve il muhasiplerine imzalatılmak suretiyle, bir kısım da sahte imza ile tanzim edilen bu gelir makbuzlarıyla para verilmiş gibi gösterilmesi” şeklinde ortaya çıkmaktadır²⁹.

Yargılama sonucunda Mahkemenin ulaştığı bu neticenin gerekçesi ise, yukarıda bahsi geçtiği üzere, partinin kapatılacağı endişesi olarak hükme yansımıştır. Geriye kalan, 765 Sayılı TCK’nın 345’inci maddesi temelindeki tali neticelerin bu ana kanaat üzerine bina edildiği izlenimi doğmaktadır. Bu noktada, Refah Partisi genel merkezi tarafından doğrudan yapılan harcamalarla ilgili ibraz edilen faturaları düzenleyen şirketlerin hayali şirketler oldukları sonucu ile bazı illerde derlenen faturaların sahte ve muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge niteliğinde olduğu kanaati³⁰ önem arz etmektedir. Zira, mahkemenin topladığı delillerle 765 Sayılı TCK’nın 345’inci maddesi bağlamında ulaşmaya çalıştığı neticenin bu iki husus olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki olan, ibraz edilen faturaları düzenleyen şirketlerin hayali şirketler olduğu savının ceza mahkemesince yeteri kadar incelenmediği görülmektedir. Yukarıda da temas edildiği üzere, adli yargının siyasi partilerin harcamalarını denetleme ve sorgulama yetkisi bulunmamaktadır. Ancak konuya, 765 Sayılı TCK’nın 345’inci maddesinde düzenleme altına alınan “özel evrakta sahtecilik suçu” noktasından bakıldığında, ibraz edilen faturaların sahte olup olmadığının anlaşılabilmesi için, söz konusu faturaları düzenleyen şirketlerin gerçekte var olup olmadıklarının araştırılması gerekir. Bu şirketlerin hayali olduğu iddia edilmişse de herhangi bir ticaret veya imalat faaliyeti yürütmediklerinin tespit

²⁷ Milliyet Gazetesi. “Savaş: RP Sahtekarlık Çetesi” (26.08.1998).

²⁸ Kazan, s. 123, 145

²⁹ Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesi, 06/03/2002 tarih ve E.1998/271 K.2002/43 K. Sayılı Kararı

³⁰ Kazan, s. 123, 147

edilememesi durumunda, şüpheden sanığın yararlanması gerektiği değerlendirilmelidir. Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesi'nin hükmüne esas aldığı bir diğer kanaat olan, bazı illerde toplanan faturaların sahte ve muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge niteliğinde olup olmadığı olgusunun da şüpheyi tamamen ortadan kaldıracak ölçüde ispatlanmış olup olmadığını sorgulamayı gerektirir. Sahte belge, gerçekte hiç yapılmamış bir işlemi yansıtan belgeyi ifade etmekte; yanıltıcı belge ise, yapılan bir fiilin aslına uygun bir şekilde belgede belirtilmeme durumunu ifade eder³¹. Özel belgeler arasında sayılan faturanın³², sahteliği veya yanıltıcı niteliği ile ilgili bir iddiada suçun tüm unsurlarının her bir fatura açısından ayrı ayrı analiz edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Sahtecilik suçlarının maddi konusunu belge teşkil ettiğine göre³³, öncelikle yargılama konusu belgelerin sahtelik ve yanıltıcılık bakımlarından incelenmesi gerekmektedir. Bunun yanında suçun maddi unsurlarının değerlendirilmesi de önem arz etmektedir. Dönemin Yargıtay uygulamasında da suça konu belgenin nerede, ne zaman ve ne şekilde kullanıldığı tartışılmadan karar verilmesinin bozma sebebi sayıldığı görülmektedir.³⁴ Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinin sahte ve muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı olduğuna kanaat getirdiği faturalarla ilgili bu yönde bir inceleme yapmadığı anlaşılmaktadır.

Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinde gerçekleştirilen yargılama neticesinde verilen hükümde, Refah Partisi Genel Merkezince düzenlenen gelir makbuzlarının sahte olduğuna da kanaat getirildiği, bu kanaatin de bazı il başkanları ile harcama belgesi düzenleyen kişilerin beyanları ve grafoloji raporları ile delillendirildiği görülmekte ise de³⁵, söz konusu beyan ve raporların hükme yeterli birer kanıt özelliği taşıyıp taşımadıklarının tartışmalı olduğu düşünülmektedir. Zira, grafolojik bakımdan incelenen parti gelir makbuzlarında sanıkların eli ürünü olmadığı tespit edilen imzaların, şüphenin yenilmesine yetmeyecek şekilde, genel toplam içerisindeki oranının oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır³⁶. Yine, karar metnindeki “bazı il başkanları” ibaresi, başlı başına bünyesinde şüpheyi ortaya koyar nitelikte bir ibare olarak ortaya çıkmaktadır.

Netice olarak, özel evrakta sahtecilik bakımından (765 Sayılı TCK md.345) şüpheyi bütünüyle ortadan kaldırmayan bu yargılama süreci sonucunda verilen hükmün, 1997 yılı içerisinde 864.300.000.000 TL'nin il teşkilatlarına dağıtılmış gibi gösterildiğine yönelik ön kabule dayandığı değerlendirilebilir. Esasen bu husus, mahkemenin hüküm metnine de “böylesi yüksek bir rakamın Genel Başkanın rızası veya bilgisi dışında harcanması da aklın mantığının ve hukukun kabul edebileceği bir husus değildir” cümlesi ile doğrudan yansımıştır³⁷.

C. Temyiz Aşaması

³¹ Öztürk, Işık. Türk Vergi Hukukunda Vergi Kaybına Neden Olan Suçlar ve Cezaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1987, s. 56

³² Gökcan, Hasan Tahsin. “Özel Belgede Sahtecilik Suçu (TCK M.207)”, *Ankara Barosu Dergisi*, S.1, 2012, s. 197

³³ Yargıtay 6. Ceza Dairesi., 9.11.1981 tarih ve 1981/6282 E.,1981/7084 K.

³⁴ Bkz. Yargıtay 6. Ceza Dairesi D., 13.11.1992 tarih ve 6047/7726 K., Y. 6.C. D., 14.10.1999 tarih ve E: 1999/5537, K: 1999/5744

³⁵ Kazan, s. 123,147

³⁶ Kazan, s. 300,301,302

³⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:23, Yasama Yılı: 2, C.2, 1'inci Birleşim, 1 Ekim 2007, s. 162

Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinin 1998/271 E. Sayılı dosyasının, 06/03/2022 tarihli ve 2002/43 K. Sayılı kararının temyiz incelemesi, Yargıtay 11. Ceza Dairesince gerçekleştirilmiş Dairenin 21.11.2003 tarih ve 2003/2433 E. 2003/8520 K. Sayılı kararı ile yerel mahkemenin kararı onanmıştır. Çalışma kapsamı dahilinde, Yargıtay 11. Ceza Dairesinin onama kararındaki iki husus değerlendirilecektir. Bunlardan ilki, siyasi partilerin tüzel kişi olarak hesaplarının incelenmesinin Anayasa Mahkemesine ait olsa da bu denetimin parti sorumlularının suç oluşturan fiillerini kapsamaması, diğeri ise esasa yönelik temyiz sebeplerinin reddi ile suç vasfının tayini ve cezanın tertibinde isabetsizlik bulunmamasıdır.³⁸

Yukarıda da bahsedildiği gibi, siyasi partilerin mali denetiminde tek yetkili merciin Anayasa Mahkemesi olduğu ve adli yargının böyle bir yetkisinin olmadığı hususlarında herhangi bir kuşku bulunmamaktadır. Ancak, bir siyasi partinin harcamalarıyla ilgili bir suç iddiası ortaya çıktığında, bu suçun soruşturulması ve kovuşturulması konusunda yetki Anayasa Mahkemesinde değil, adli yargı makamlarındadır. Dolayısıyla Yargıtay 11. Ceza Dairesinin, yargılama yetkisinin adli yargıda olduğuna yönelik kararında bir isabetsizlik yoktur. Bununla birlikte, Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinin yargılama konusu özel evrakta sahtecilik suçunun işlendiğinin sabit olduğunu göstermek adına, Refah Partisinin harcamalarının yerindelğini de sorguladığı görülmektedir. Bu noktada, yerel mahkemenin harcamaların yerindelğine yönelik değerlendirmeyi bir ispat vasıtası olarak kullandığı değerlendirilebilir.

Yargıtay 11. Ceza Dairesinin çalışma kapsamında üzerinde durulan diğer kararı, esasa yönelik temyiz sebeplerinin reddi ile suç vasfının tayini ve cezanın tertibinde isabetsizlik bulunmamasına yönelik karardır. Bu noktada temyiz merciinin de Refah Partisine verilen hazine yardımının parti il teşkilatlarına dağıtılmış gibi gösterildiğine kanaat getirdiği ve bu savın yerel mahkemede maddi delillerle ispatlandığına hükmettiği anlaşılmaktadır.

Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesince toplanan ve yukarıda özel evrakta sahtecilik suçunun işlendiğinin sabit olması bakımından eksik olduğunu düşünülen delillerin Yargıtayca yeterli görülmüş olması eleştiriye açıktır. Öncelikle yargılama konusu olan her bir özel evrağın sahteliği ile ilgili şüpheyi bütünüyle ortadan kaldıracak ölçüde teknik incelemenin yaptırılmadığı görülmektedir. Bunun yanında yargılamaya konu olay, “kullanma” şartı bakımından da yeterli düzeyde delillendirilmemiştir. Zira kullanma, resmi evrakta sahtecilik ile hususi evrakta sahtecilik arasındaki farklardan birisi olarak ortaya çıkmakta, resmi evrakta sahtekarlığın tamamlanması ile suç tekemmül ederken, hususi evrakta sahtecilik suçunun tekemmül etmesi için kullanma aranmaktadır³⁹. Bu noktada özel evrakın iğfal kabiliyetlerinin tespiti akabinde, söz konusu evrakın kullanma yönünden ayrıntılı değerlendirilmesinin yapılarak, bu değerlendirmenin maddi delillerle desteklenmesi şüphenin yenilmesi açısından önem arz etmektedir. Yerel mahkemede yargılamada mevcut bulunan bu eksikliklerin esasa etkili olduğu ve temyizen bozmayı gerektirdiği düşünülmektedir. Zira, yukarıda ayrıntılı olarak ifade edildiği üzere, Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinde gerçekleştirilen yargılama sürecinde, sanıklar üzerine atılı suçlamalar açısından, *-her ne kadar eleştiriye açık olsa da-*, Ankara Cumhuriyet Başsavcılığında hasıl olan yeterli şüphenin yenilemediği anlaşılmaktadır. Bu

³⁸ Kazan, s. 224,225

³⁹ Erem, Faruk. *Ceza Hukuku Hususi Hükümler*, Cilt:2, Ajan Türk Bilim Yayınları, Ankara, 1968, s. 55

noktada devreye, şüpheden sanık yararlanır ilkesi girmektedir. Kaynağı masumiyet karinesi olan “şüpheden sanık yararlanır” ilkesini uygulayan ceza mahkemelerinin, sanığın suçlu olduğu konusunda şüpheyi giderememesi durumunda, delil yetersizliğinden sanığın beraatına karar vermesi gerektiğinden⁴⁰, temyiz incelemesini gerçekleştiren Yargıtay 11. Ceza Mahkemesinin çalışma kapsamında inceleme altına alınan kararı eleştiriye açıktır.

V. HUKUK DAVASI SÜRECİ

Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinin, 1998/271 E. Sayılı dosyası üzerinden açılan ceza davası devam ederken Maliye Bakanlığınca, Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesinin 1999/405 Esasında, hazine zararının tazminine yönelik bir alacak davası açılmıştır. Söz konusu hukuk davasının, Maliye Bakanlığının 23/7/1998 tarih ve 7916/150-2, 3, 3 sayılı raporuna istinaden açıldığı görülmektedir⁴¹. Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesindeki yargılama ile ilgili olarak, çalışma kapsamında üç husus üzerinde durulması gerektiği düşünülmektedir. Bunlardan ilki, Anayasa Mahkemesinin yetkisinde bulunan mali denetimin, Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesince gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin değerlendirilmesidir. Diğerleri ise, ceza yargılaması ile hukuk davası arasında bağlantı ile hukuk yargılaması sonucunda davalıların sorumlu oldukları miktarları ile ilgili hükmün incelenmesi olarak sıralanabilir.

Anayasa Mahkemesinin siyasi partilerin mali denetimi ile ilgili olarak sahip olduğu münhasır yetkinin Refah Partisi özelinde başka bir kurum tarafından kullanılıp kullanılmadığı sorununun, esas itibarıyla hukuk yargılaması süreci açısından önem taşıdığı düşünülmektedir. Zira, yukarıda da işaret edildiği üzere, siyasi partilerin mali denetimleri kapsamında herhangi bir suç unsuruna rastlanılmış olması durumunda, söz konusu suçun soruşturma ve kovuşturması adli yargının görev alanı içerisine girmektedir. Ancak, hukuk mahkemelerinde ve özellikle maddi tazminat davaları özelinde, davacının mal varlığındaki azalma araştırılmaktadır. Maliye Bakanlığının 23/7/1998 tarih ve 7916/150-2, 3, 3 sayılı raporu dayanak gösterilerek Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesinde açılan tazminat davasında da dava dilekçesinde mevcut bulunan talepler ve sunulan deliller çerçevesinde Refah Partisinin harcamaları üzerinden değerlendirme yapılması gerekecektir. Bu noktada iki ayrı hukuka aykırılığın mevcut olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, hukuk mahkemesine davacı Bakanlık tarafından sunulan belki de tek delil olan Maliye Bakanlığı raporunun, Anayasa Mahkemesine ait yetkinin gasp edilerek hazırlanmış olmasıdır. Diğerleri ise, Anayasaya aykırı olarak tanzim edilmiş bir rapor üzerinden yargılama yapılarak Anayasa Mahkemesinin yetki alanına ikinci kez tecavüz edilmesidir. Buradan, Maliye Bakanlığının bizatihi Anayasa Mahkemesinin görevine giren bir hususta inceleme yaptığı ve bu inceleme sonucu doğrultusunda Refah Partisinin harcamalarının denetimini dolaylı olarak hukuk mahkemesinden talep ettiği sonucuna ulaşılabilir. Çalışmanın konusu olan yargılama, salt haksız fiile dayalı bir tazminat davası olmadığından, medeni usul hukukunda hukuka aykırı delillerin kullanılıp kullanılmayacağına dair doktrinel tartışmanın da bu yargılama açısından anlam ifade etmediği düşünülmektedir. Zira, Maliye Bakanlığınca Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesine ibraz edilen dava dilekçesinin konusu, hukuki sebepleri ve

⁴⁰ Feyzioğlu, Metin. 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 62, 2006, s. 36

⁴¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:23, Yasama Yılı: 2, C.2, 1’inci Birleşim, 1 Ekim 2007, s. 164

sunulan deliller bütünüyle bir siyasi partinin harcamalarını ilgilendirmektedir. Dolayısıyla, Refah Partisinin genel merkez ve taşra teşkilatlarının çeşitli kademelerinde bulunan davalılar aleyhine açılan alacak davası, Anayasa'nın 69. maddesi çerçevesinde yapılması gereken denetim yetkisinin ihlali anlamına gelmektedir.

Hukuk davası süreci ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken ikinci husus, davalılar hakkında yürütülen ceza yargılaması ile alacak davası arasında bir bağlantının bulunup bulunmadığı sorudur. Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesinin, 1998/271 E. Sayılı dosyası üzerinde açılan tazminat davasının, Ankara 6. Ağır Ceza Mahkemesinin 1998/271 E. Sayılı dosyasının yargılaması ile eş zamanlı olarak yürüdüğü görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu alacak davası, ceza yargılamasının kesinleşmesi sonrasında açılan bir dava olmayıp, ceza yargılamasından bağımsız devam etmiştir. Dosya kapsamında, 07.02.2002 tarihinde yani henüz ceza davası hükmü kesinleşmeden bir bilirkişi raporu aldırılması⁴², hukuk mahkemesinin vereceği hükmü, ceza mahkemesinin sonucuna bağlamadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak, Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesi kararını, ceza davasının kesinleşmesinden sonra, 19.04.2007 tarihinde, 2007/150 K. sayılı karar ile açıklamış, dolayısıyla ceza mahkemesinin hükmünün kesinleşmesini beklemiştir. Bu noktada yargılamanın gerçekleştiği dönem açısından kesinleşmiş ceza mahkemesi hükümlerinin hukuk mahkemeleri üzerindeki etkisi üzerinde kısaca durmak gerekecektir. Ceza hukuku ile medeni hukuk arasındaki münasebet, yargılamanın gerçekleştirildiği dönemde yürürlükte bulunan, 818 Sayılı Türk Borçlar Kanununun (BK) 53'üncü maddesinde düzenlenmiştir. İlgili madde, ceza mahkemesi kararlarının kusurun takdiri ve zararın miktarını tayin konusunda hukuk hakimini bağlamayacağını hüküm altına almıştır (818 Sayılı BK, md.53/2). Bununla birlikte, ceza mahkemesinin kesinleşen kararının, saptanan maddi olgular ve fiilin hukuka aykırılığı yolundaki ceza mahkemesi kabulü yönlerinden hukuk mahkemesini bağlayacağı Yargıtay'ca üzerinde durulan bir prensip olarak ortaya çıkmaktadır.⁴³ Doktrinde de mahkumiyet kararlarının kusurun takdiri ve zararın miktarını tayin noktaları dışında hukuk hakimini bağlayacağını ifade edildiği görülmektedir⁴⁴. Bu genel bilgiler üzerinden, Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesinin, Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinin kesinleşmiş kararı ile bağlı olup olmadığı, bağlı ise hangi yönlerden bağlı olduğu soruları üzerinde durmak gerekecektir. 818 Sayılı Borçlar Kanununun 53'üncü maddesi hükmü ile yerleşik Yargıtay içtihatları ve doktrinin genel kabulü birlikte değerlendirildiğinde, Hukuk Mahkemesinin, haklarında özel evrakta sahtecilik suçlaması kesinleşen sanıklar/davalılar ile ilgili olarak haksız fiilin gerçekleşmediğine yönelik hüküm tesis etmesi olanaklı değildir. Buna karşılık, herhangi bir zararın meydana gelip gelmediğinin belirlenmesi, eğer bir zarar söz konusu ise bunun miktarının tespiti hususlarında kesinleşmiş ceza mahkemesi hükmü ile bağlı olmayacağı söylenebilir. Kaldı ki somut olayda, davalıların eylemi ile davacı hazinenin zararı arasında illiyet bağının kurulabilmesi de hukuken mümkün görünmemektedir. Bu sebeple de Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesince, Maliye Bakanlığı tasfiye komisyonu raporu içeriği dışında bir incelemeye gerek duyulmadığı

⁴² Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:23, Yasama Yılı: 2, C.2, 1'inci Birleşim, 1 Ekim 2007, s. 164

⁴³ Bkz. Yargıtay 4.Hukuk Dairesi 24.12.1965, 1964/10321 E. 7791 K., Yargıtay 4. Hukuk Dairesi 13.03.1980, 1279-3256, Yargıtay 10.Hukuk Dairesi 31.05.1990, 4575-5223, Yargıtay 4.Hukuk Dairesi .11.11.1999, 9415-9746

⁴⁴ Kılıçoğlu, Ahmet M. 'Haksız Fiilerden Sorumlulukta Ceza Hukuku İle Medeni Hukuk İlişkisi', *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 3, 1973, s.207

düşünülmektedir. Yargılama ve sonrasındaki safahat içerisinde bu savı destekleyen veriler bulunmaktadır. Bunlardan birisi Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesinin 1998/271 E. Sayılı dosyası dava dilekçesi ile hüküm arasındaki uyumda karşımıza çıkmaktadır. Zira, Maliye Bakanlığının, 23/7/1998 tarih ve 7916/150-2, 3, 3 sayılı rapora dayanarak açmış olduğu alacak davasında, 2.688.877.384.712 TL'nin davalılardan alınarak maliye hazinesine verilmesini talep etmiş, mahkemece ise davanın 2.644.616.570.561 TL'lik yani neredeyse tamamına yakın kısmının kabulüne karar verilmiştir⁴⁵. Talep edilen meblağ, Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesi hükmünde bahsi geçen meblağ ile de uyumludur. Bununla birlikte, 01.10.2007 tarihinde Maliye Bakanının, Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesinin 1999/405 esas sayılı dosyasının akibeti ve kararın temyiz edilip edilmediğine yönelik bir soru önergesine⁴⁶ verdiği cevapta, hukuk mahkemesi kararının söz konusu raporla uyumlu olduğunu belirtmesi savı destekler bir diğer veridir⁴⁷. Bu tespitler, gerek ceza ve gerekse de hukuk yargılaması neticesinde verilen hükümlerin, Maliye Bakanlığı Tasfiye Komisyonu tarafından düzenlenen rapor üzerine bina edildiği ihtimalini güçlendirmektedir. Tüm bu tespitlerden yola çıkarak, Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesinin vereceği hüküm bakımından kendisini, Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinin 1998/271 E. Sayılı dosyasının, 06/03/2022 tarihli ve 2002/43 K. sayılı kararına bağımlı kıldığı anlaşılmaktadır. Hatta bu bağımlılık yalnızca maddi olgular açısından sınırlı kalmamış, zararın varlığının ve miktarının tespitine doğru genişlemiştir. Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesi hiçbir bakımdan Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinin kararı ile bağılı olmamalıdır. Ceza yargılamasının konusunu teşkil eden özel evrakta sahtecilik suçlamasının sübutunda dahi, hukuk mahkemesini bağlayan bir yön bulunmamaktadır. Zira, Anayasa'ya aykırı olarak tanzim edilen Maliye Bakanlığı tasfiye komisyonu raporunun, rapor içeriğinde tespit edilen suç/suçlar açısından ceza yargılamasına esas alınabileceği düşünülse dahi, aynı raporun hukuk mahkemesinde kullanılma olanağı bulunmamaktadır. Bu durumda, borçlar hukuku açısından, davacı Bakanlığın iddia ettiği zarar ile eylem arasında illiyet bağı kurulamayacağından, alacak davasında davanın kabulü yönünde karar verilmesi hukuken isabetli değildir.

Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesinin 1999/405 Esas sayılı dosyasının 19/04/2007 tarih ve 2007/150 K. sayılı kararında üzerinde durulması gereken diğer bir husus, Refah Partisinin İl Başkanı ve Muhasipleri olan 24 davalının kendileri adına kesilen makbuzlardaki miktarlardan ayrı ayrı, Genel Başkan Necmettin ERBAKAN ve parti muhasipliğini fiilen yürüten Rıza ULUCAK'ın ise dava sonunda kabul kararı verilen 2.644.616.570.561 TL'nin tamamından müştereken ve müteselsilen sorumlu tutulmasına yönelik hükümdür.

Bu hüküm, 1998 yılında dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının Ankara Cumhuriyet Başsavcılığına sunduğu suç duyurusundan başlayıp, tüm yargılama süreci boyunca devam eden ön kabulün son halkasını oluşturmaktadır. Ceza yargılamasında kısmen geniş bir görünüm arz eden sorumluluk, hukuk yargılamasında iki kişi üzerinde yoğunlaşmıştır. Davacı Maliye Bakanlığının da, hükmün bu şekilde tesis edilmesinin nedenini, toplam talebin ne kadarından kimlerin sorumlu olduklarının mahkemeye bildirilememesi olarak belirttiği

⁴⁵ TBMM, s.165

⁴⁶ Kart, Atilla. ‘Cumhuriyet Halk Partisi Konya Milletvekili Atilla Kart Tarafından Başbakan Sn. Recep Tayyip Erdoğan Tarafından Cevaplanması İstemiyle Yöneltilen 23.08.2007 tarihli Yazılı Soru Önergesi’.

⁴⁷ TBMM, s.161, 164,166

görülmektedir.⁴⁸ Buradan, hukuk davasının dayanağı olan 23/7/1998 tarih ve 7916/150-2, 3, 3 sayılı Maliye Bakanlığı Tasfiye Komisyonu raporunda da sorumluluk yönünden herhangi bir tespit yapılmadığı ve bu durumun mahkeme kararına aynen yansıdığı, netice olarak da hukuki sorumluluğun iki kişi üzerinde bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle, Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesinin 19/04/2007 tarih ve 1999/405 E. 2007/150 K. sayılı kararı, hukuki olmaktan ziyade siyasi bir görünüm arz etmektedir.

VI. ANAYASA HUKUKU YÖNÜNDEN

Bu dava Abdullah GÜL’ün 2007 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından tekrar gündeme gelmiştir. Dava sürecinde milletvekili sıfatından kaynaklı yasama dokunulmazlığından istifade eden Abdullah GÜL’ün milletvekilliği sona erip Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından milletvekili dokunulmazlığının sona erdiği ve bu davadan yargılanması gerektiğine dair görüşler kamuoyunda ifade edilmeye başlanmıştır.

2017 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğuna ilişkin, görevi ile ilgili olan ve olmayan suçlar ayrımı ortadan kaldırılarak tek bir usul benimsenmiştir⁴⁹. Bu anayasa değişikliğinden önce, Cumhurbaşkanının görevi ile ilgili olmayan (kişisel) suçlarından dolayı cezai sorumluluğu anayasa hukuku doktrininde tartışılabilen başlıklardan bir tanesidir. Bu çerçevede bir görüş Cumhurbaşkanının sadece vatan ihanet suçundan yargılabileceğini ve Cumhurbaşkanının milletvekili dokunulmazlığından faydalanabileceği yönünde iken, diğer görüş anayasal hükümlerin yorum yoluyla genişletilemeyeceğini, mer’i anayasada Cumhurbaşkanının kişisel suçlarından kaynaklı cezai sorumluluğu olduğunu ve yargılanması gerektiği yönünde olmuştur⁵⁰. Dava bu grift haliyle Türk Anayasa Hukuku pratik çalışma kitaplarına da konu olmuştur⁵¹.

Abdullah GÜL’ün milletvekili sıfatının sona ermesinin ardından yapılan başvurular üzerine Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı doktrindeki ilk görüş doğrultusunda, *Cumhurbaşkanının dokunulmazlığının bulunmamasının düşünülemeyeceği, bu hususun olsa olsa etik nezaket kuralları gereği anayasada yer almadığı* işaret ederek Cumhurbaşkanı Abdullah GÜL hakkında 2009 yılında kovuşturmaya yer olmadığına yönelik kararı vermiştir⁵². Emekli bir Yargıtay üyesinin, *davada hazinenin zarara uğradığına işaret ederek bir seçmen olarak kamu gelirlerinin harcanmasına ilişkin süreçte menfaati olduğundan bahisle* bu kararın kaldırılması yönündeki talebini inceleyen Sincan 1. Ağır Ceza Mahkemesi doktrindeki ikinci görüş doğrultusunda Cumhurbaşkanı Abdullah GÜL hakkında verilen kovuşturmaya yer olmadığına yönelik kararı kaldırılmıştır⁵³. Adalet Bakanlığı doktrindeki birinci görüş doğrultusunda kanun yararına bozma talebiyle Yargıtaya başvurmuştur⁵⁴. Yargıtay da doktrindeki birinci görüş doğrultusunda Cumhurbaşkanı açısından sorumsuzluğun asıl

⁴⁸ TBMM, s. 164

⁴⁹ Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku*, 3. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2019, s. 860.

⁵⁰ Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Yayınları, Bursa, 2000, s. 535-538.

⁵¹ Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku Pratik Çalışmaları*, III.Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2013, s.189.

⁵² Efendioğlu, Yılmaz. ‘1982 Anayasasında Cumhurbaşkanının Yürütme İçerisindeki Yeri, Seçimi ve Sorumsuzluğu, Yasama Dokunulmazlığı’ *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S.94, 2011, s.338.

⁵³ Özkul, Fatih. ‘Türk Anayasalarında Yasama Dokunulmazlığı’, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, C.32, S.7, 2017, s.132-133.

⁵⁴ Efendioğlu, s.339.

sorumluluğun istisna olduğu ve bu istisnanın da vatana ihanet olduğuna işaret ederek mevcut dava açısından Cumhurbaşkanı Abdullah GÜL’ün yargılanmasının mümkün olmadığına karar vermiştir⁵⁵.

VII. SEÇİM HUKUKU YÖNÜNDEN

2002 yılında gerçekleştirilen milletvekili genel seçimlerinde Necmettin ERBAKAN Konya ilinden bağımsız milletvekili aday olarak başvuru yapmıştır. Söz konusu başvuru Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafından 20.09.2002 tarih ve 619 sayılı ve 24.09.2002 tarih ve 676 sayılı kararları ile reddedilmiştir. Yalnız YSK’nın seçilmeye engel olarak gördüğü mahkumiyet çalışmaya konu davadan kaynaklı değil, 25.02.1994 tarihinde Necmettin ERBAKAN’ın Bingöl’de yapmış olduğu bir konuşmadan kaynaklı olarak işlediği öne sürülen “Halkı din ve ırk farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etmek” suçundan dolayı Diyarbakır 1. Nolu Devlet Güvenlik Mahkemesinin 10.03.2000 tarih ve E:1998/180, K:2000/45 sayılı kararıyla Türk Ceza Kanununun 312/2. maddesi uyarınca verilen 1 yıllık hapis cezasından kaynaklanmaktadır.

2007 yılında gerçekleştirilen milletvekili genel seçimlerinde Necmettin ERBAKAN Konya ilinden Saadet Partisi 1. sıra milletvekili aday olarak başvuru yapmıştır. Söz konusu başvuru YSK tarafından 07.06.2007 tarih ve 347 sayılı ve 15.06.2007 tarih ve 495 sayılı kararları ile reddedilmiştir. YSK’nın Necmettin ERBAKAN’ın milletvekili adaylığını reddetmesine mesnet teşkil eden mahkûmiyet ise çalışmaya konu olan ve 21/11/2003 tarihinde kesinleşen Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinin 06/03/2002 tarih ve 1998/271 E., 2002/43 K. sayılı kararı ile; T.C.K.’nin 345. ve 80. maddeleri uyarınca 2 yıl 4 ay hapis cezası mahkumiyetidir.

VIII. SİYASİ PARTİLER HUKUKU YÖNÜNDEN

2820 sayılı Kanun’da, hangi kişilerin siyasi partiye üye olamayacağı açıkça belirtilmiş olup, bu hükme aykırı olarak siyasi parti üyeliğine kabul edilen kişilerle ilgili olarak Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, ilgili siyasi partiden söz konusu kişilerin üyeliklerinin sonlandırılmasını talep etmektedir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının bu talebi yerine getirilmemesi halinde 2820 sayılı Kanununun 104. maddesi uyarınca Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Anayasa Mahkemesine ihtar verilmesine yönelik başvuruda bulunmaktadır. Bu hukuki durum dava konusu dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı ve Anayasa Mahkemesinin müstakar uygulaması olarak görülebilir.

Necmettin ERBAKAN’ın çalışmaya konu dava sebebiyle mahkumiyetinin kesinleşmesinin üzerinden bir ay geçtikten sonra Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Saadet Partisinden Necmettin ERBAKAN’ın üyeliğinin ve genel başkanlığının düşürülmesini istemiştir. Bu çerçevede Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinin kararı üzerine 2004 yılı Ocak ayında Necmettin ERBAKAN’ın Saadet Partisi Genel Başkanlığı ve üyeliği sona erdirilmiştir.

2820 sayılı Kanununun 15. maddesine göre genel başkanlık makamının boşalmasından

⁵⁵ Taşdöğen, Salih. ‘Cumhurbaşkanının Cezai Sorumluluğu’, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Durmuş TEZCAN’a Armağan, S.21, 2019, s.1301

itibaren kırk beş gün içerisinde olağanüstü büyük kongrenin toplanması gerekir. Necmettin ERBAKAN’ın Saadet Partisi Genel Başkanlığının sona ermesinden sonra kırk beş gün içerisinde olağanüstü büyük kongrenin toplanmaması sebebiyle 2820 sayılı Kanunun 104. maddesi uyarınca, 24.11.2004 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Saadet Partisine ihtar kararı verilmesi talebiyle Anayasa Mahkemesine başvurmuş olup 20.07.2005 tarih ve E.2004/3, (Siyasi Parti İhtar) K.2005/3 sayılı kararı ile Saadet Partisinin ihtarında bulunulmasına karar vermiştir.

IX. İNFAZ HUKUKU YÖNÜNDEN

Davanın infaz hukukuna da bir takım etkileri olmuştur. 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanunun Adalet Komisyonunda görüşülmesi esnasında *“Yetmişbeş yaşını bitirmiş olup da üç yıl ve daha az süreli hapis cezasına mahkûm olanların, bu cezalarının ceza infaz kurumlarında çektirilmesi sağlık durumları itibarıyla elverişli olmadığı, tam teşekküllü Devlet veya üniversite hastanelerince verilecek raporla tespit edilenler hakkında cezanın konutlarında çektirilmesine hükmü veren mahkemece veya hükümlü başka bir yerde bulunuyorsa o yerde bulunan aynı derecedeki mahkemece karar verilebilir. Ancak, mahkûmiyete konu suç nedeniyle herhangi bir zarar doğmuşsa, bu zararın aynen iade, suçtan önceki hâle getirme veya tazmin suretiyle tamamen giderilmesi şartı da ayrıca aranır.”* fıkrası kanun metnine eklenmiştir.

Düzenleme, Necmettin ERBAKAN’ın mezkur davadan kaynaklı mahkum olduğu hapis cezasının konutunda infaz edilmesine imkan tanımakla birlikte bunu oluşturan hazine zararının tazminine bağlamaktadır. TBMM Adalet Komisyonu ve Genel Kurul tutanakları incelendiğinde konuyla ilgili bir tartışmaya rastlanmamıştır. Zira kanun infaz düzenine ilişkin temel bir kanun olması ve çağdaş infaz yaklaşımı ile uyumlu olarak benzer yeni düzenlemelere yer verilmiş olması sebebiyle gerek kamuoyunda gerekse de muhalefet milletvekilleri nezdinde kişiye özel bir düzenleme olarak değerlendirilmemiştir. Her ne kadar tutanaklara yansımada da aşağıda zikredilecek olan sonraki Adalet Komisyonu ve Genel Kurul tutanaklarında muhalefet partisi milletvekillerinin ifadesine göre iktidar partisi milletvekillerinin mevcut düzenlemenin kişiye özel bir düzenleme olarak düzenlemesi olarak algılanmamasını sağlamak amacıyla cezanın konutta infaz edilebilmesini zararın tazmin edilmesi şartına bağlandığına ve bu düzenlemenin muhalefetin de katıldığı ortak önergeyle kanun teklifine eklendiğine atıf yaptıkları görülmektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi milletvekilleri tarafından 24.01.2006 tarihinde verilen kanun teklifi ile cezanın konutta çekilmesi için, zararın tazmin edilmesine yönelik şartın kaldırılması öngörülmüştür. Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleri prensip olarak 82 yaşında eski bir Başbakanın ceza infaz kurumunda bulunmasını doğru bulmadıklarını, buna rağmen zararın tazmin edilme şartının ortadan kaldırılmasına ve kişiye özel bir düzenleme yapılmasına itiraz ettiklerini ifade etmişlerdir. Adalet ve Kalkınma Partisi milletvekilleri ise düzenlemenin Necmettin ERBAKAN’a yönelik olmadığını, özel hukuka ilişkin bir durumun infaz hukuku bağlamında sonuç doğurmasının hatalı olduğunu sonradan fark ettiklerini ifade etmişlerdir.

Söz konusu düzenlemeyi ihtiva eden 5462 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 23.02.2006 tarihinde TBMM Genel

Kurulunda kabul edilmesine rağmen, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet SEZER tarafından “...düzenlemenin, bir siyasi parti eski genel başkanının durumuna çözüm getirmek ve üzerine geçirdiği Hazine yardımını geri ödemedeki cezasının infazını evinde sağlamak amacıyla yapıldığı...” iddiasıyla 10.3.2006 tarihli 163 sayılı tezkeresi ile Anayasanın 89 uncu ve 104 üncü maddelerine göre bir daha görüşülmek üzere TBMM Başkanlığına geri gönderilmiştir. Bunun üzerine TBMM Genel Kurulunca yeniden görüşülerek ve değişikliğe uğramadan kabul edilen 6.4.2006 tarihli ve 5485 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 22.4.2006 tarihli ve 26147 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

Söz konusu düzenlemenin kişiye özel bir düzenleme olması sebebiyle anayasaya aykırı olduğu iddiasını yasama sürecinde istikrarlı bir şekilde dile getiren Cumhuriyet Halk Partisi grubu, mezkur Kanunun Resmi Gazete’de yayımlanmasını müteakip Anayasa Mahkemesi nezdinde iptal davası açmıştır. Söz konusu iddiayı değerlendiren Anayasa Mahkemesi 05/11/2009 tarih ve E.2006/103, K.2009/149 sayılı kararı ile düzenlemenin anayasaya aykırı olmadığına hükmetmiştir. Refah Partisinin kapatılması yönünde oy kullanan Anayasa Mahkemesi üyesi Fulya KANTARCIOĞLU’nun mezkûr Kanunun anayasaya aykırı olmadığı yönünde oy kullanması dikkat çeken bir unsur olarak ifade edilebilir.

5485 sayılı Kanunun Resmi Gazete’de yayımlanmasının ardından Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesinin 7/6/2006 tarihli ve E: 2006/126, K: 2006/212 sayılı ek kararıyla Necmettin ERBAKAN’ın 2 yıl 4 ay cezasının konutunda çektirilmesine karar verilmiştir. Söz konusu cezanın infazına Balıkesir ili Edremit ilçesi Altınoluk Mahallesi’nde 2008 yılının Mayıs ayında başlanmıştır.

Bilindiği üzere 1961 ve 1982 Anayasaları Cumhurbaşkanlarına sürekli hastalık, sakatlık ve kocama durumlarında bireysel özel af yetkisi vermişti⁵⁶. Necmettin ERBAKAN’ın cezanın infazının üzerinden yaklaşık üç ay geçtikten sonra 20 Ağustos 2008 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan ve Adli Tıp Kurumu 3 üncü Adli Tıp İhtisas Kurulunun sürekli hastalık bulunduğu dair raporu üzerine Cumhurbaşkanı Abdullah GÜL tarafından Necmettin ERBAKAN’ın cezası kaldırılmıştır.

SONUÇ

Siyasi partilerin mali denetimi sağlıklı bir demokrasi için “*sine qua non*” bir nitelik arz etmektedir. Türk anayasa sisteminde bu görevi Anayasa Mahkemesi yürütmektedir. Anayasa Mahkemesinin bu konudaki pratiği karara bağlama süreleri ve esası açısından ciddi bir şekilde eleştiri konusu edilmekle beraber, Anayasa Mahkemesinin ortaya koyduğu perspektif hiçbir zaman bir siyasi partiye asimetric bir tehdit oluşturacak düzeye gelmemiştir. Kapatılan bir siyasi partinin mali denetiminin nasıl yapılacağına dair anayasal ve yasal boşluk 28 Şubat siyasi iklimin hâkim olduğu bir süreçte bir genel müdürlük tebliği ile doldurulmuştur. Türk siyasi partiler hukukunun ruhuna taban tabana zıt olan bu tebliğ marifetiyle Necmettin ERBAKAN birçok hukuka aykırı işleme tabi tutulmuştur.

⁵⁶ Güler, Fatih. ‘Türk Siyasal Hayatında Cumhurbaşkanının Bireysel Özel Af Yetkisi ve Uygulaması’, *İnsan Ve Toplum*, C.14, S.3, 2024, s.181-209.

Şüphesiz siyasi partilerin mali işlem ve eylemleri hukuka uygun olarak tesis edilmeli, aksi yönde eylem ve işlemler, istikrarlı bir şekilde ve caydırıcı nitelikte hukuki müeyyidelere tabi tutulmalıdır. Zira Anayasa Mahkemesi de yer yer mali denetim süreçlerinde sahtecilikle ilgili konularda Ankara Cumhuriyet Başsavcılığına suç duyurusunda bulunmakta ve ilgili siyasi parti yöneticilerinin cezai sorumluluğu söz konusu olmaktadır. Refah Partisi ve Necmettin ERBAKAN özelinde bu süreç Anayasa Mahkemesi tarafından değil de ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından Maliye Bakanlığı raporları temel alınarak başlatılmış olması sebebiyle sağlıklı bir hukuki temelden yoksundur. Diğer taraftan Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının süreç içerisinde ihsas-ı rey niteliğindeki açıklamaları ve dönemin yargı pratiği göz önünde bulundurulduğunda ceza davası süreci ve buna bağlı olarak ortaya çıkan siyasi partiler hukuku ve seçim hukukundan kaynaklanan hak yoksunlukları da tartışmalı bir yargısal inisiyatifin eseri olarak görülebilir.

Diğer taraftan hukuk davası süreci hukukun temel ilkelerine aykırılık teşkil etmektedir. Bir an için Refah Partisi ve Necmettin ERBAKAN ile ilgili tüm iddiaların gerçek olduğu varsayılsa bile Refah Partisinin kapanmasıyla tüm malların Hazineye geçtiği göz önüne bulundurulduğunda, mahsuplaşma neticesinde Hazinesinin bir alacağı kalmadığı açıktır. Zira Cumhurbaşkanı adaylarının seçim harcamalarının denetimini yapan Yüksek Seçim Kurulu güncel içtihatlarında, seçim dönemi sonucunda harcanmamasından kaynaklı hesapta kalan tutarı Hazineye gelir kaydettikten sonra, kanunda bu konuda açık bir hüküm olmamasına rağmen, harcanmamasından kaynaklı hesapta kalan ve Hazineye gelir kaydedilen tutar kanuna aykırı harcamalardan fazla ise kanuna aykırı harcamalarla ilgili ilave müeyyide uygulamamaktadır⁵⁷.

Özetle 2820 sayılı Kanunun konuya ilişkin boşluğu ve bu boşluğu asli kurucu iktidarın sarıh iradesine göre doldurmayan Anayasa Mahkemesinin pasif tutumu 28 Şubat siyasi ikliminde Refah Partisi ve Necmettin ERBAKAN aleyhinde eşi görülmemiş bir hukuka aykırılıklar zinciri oluşmasına zemin hazırlamıştır. Çalışmanın genelinde ifade edilen hukuki sonuçların bu bağlamda hukuki meşruiyetinin son derece zayıf olduğu ifade edilebilir. Siyasi partilerin mali kaynaklarının şeffaflığı ve dürüstlüğünün demokrasi açısından taşıdığı önem göz önünde bulundurularak sağlıklı ve işleyen bir demokrasi açısından siyasi partilerin mali denetimi yoruma, yargısal aktivizme ve hukuki boşluğa imkan vermeyecek şekilde kodifiye edilmelidir.

KAYNAKÇA

Abdülhakimoğulları, Erdal. ‘Türkiye’de Siyasi Partilere Yapılan Devlet Yardımı ve Siyasi Partilerin Mali Denetimi’, *Liberal Düşünce Dergisi*, S.27, 2002, s.126-180.

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu Tasarısı ile Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun Bir Maddesinde Değişiklik Yapılması ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu. 2003, s. 79,

⁵⁷ Güler, Fatih. ‘Yüksek Seçim Kurulu Kararları Işığında Cumhurbaşkanı Adaylarının Seçim Gelir ve Giderlerinin Denetimi’, *İbn Haldun Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, 2023, s.66-67.

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c059/tbmm22059119ss0664.pdf>, Erişim Tarihi: 10.08.2024.

- Çelik, Özlem. ‘Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Gelir Ve Giderlerinin Mali Denetimi’, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.12, 2010, s.1303-1326.
- Efendioğlu, Yılmaz. ‘1982 Anayasasında Cumhurbaşkanının Yürütme İçerisindeki Yeri, Seçimi ve Sorumsuzluğu, Yasama Dokunulmazlığı’ *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S.94, 2011, s.
- Erem, Faruk. *Ceza Hukuku Hususi Hükümler*, Cilt:2, Ajans-Türk Bilim Yayınları, Ankara, 1968, s. 1548
- Feyzioğlu, Metin. 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 62, 2006, s. 27-61
- Gökcan, Hasan Tahsin. “Özel Belgede Sahtecilik Suçu (TCK M.207)”, *Ankara Barosu Dergisi*, S.1, 2012.
- Gençkaya, Ömer Faruk. *Devletleşen Partiler Türkiye’de Siyasi Partilerin Başlıca Gelir Kaynakları 1983-1998*, ANSAV Ankara, 2002.
- Gökcan, Hasan. ‘Cumhuriyet Savcısının Delilleri Değerlendirme Yetkisi Ve Yargıtay Uygulaması’, *Ankara Barosu Dergisi*, S. 1, 2012, s.195-205
- Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku Pratik Çalışmaları*, III. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2013.
- Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Yayınları, Bursa, 2000.
- Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku*, 3. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2019.
- Güler, Fatih. ‘Siyasi Parti Kapatma Davalarında AİHM Kararı Sebebiyle Yargılamanın Yenilenmesini Yeniden Düşünmek’, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.11, S.2, 2021, s. 361-378.
- Güler, Fatih. ‘Türk Siyasal Hayatında Cumhurbaşkanının Bireysel Özel Af Yetkisi ve Uygulaması’, *İnsan Ve Toplum*, C.14, S.3, 2024, s.181-209.
- Güler, Fatih. ‘Yüksek Seçim Kurulu Kararları Işığında Cumhurbaşkanı Adaylarının Seçim Gelir ve Giderlerinin Denetimi’, *İbn Haldun Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, 2023, s.45-76.
- Güler, Fatih. ‘Anayasa Mahkemesi Tarafından Siyasi Partilerin Mali Denetimi Sonucunda İçtihadı Olarak Oluşturulan Yeni Bir Karar Türü: Kabul Edilmesinin Mümkün Olmaması’, *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, C.2, S.1, 2021, s.34-51.
- Güler, Fatih. ‘AİHM İçtihadı Ve 6111 Sayılı Kanun Işığında Siyasi Partilerin Mali Denetimi’, *Necmettin ERBAKAN Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.5, S.1, 2022, s.1-15.

- Hatipoğlu, Atakan. ‘Siyasi Partilere Hazine Yardımı: Sosyolojik Bir Değerlendirme’ *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.41, 2019, s. 233-250.
- İba, Şeref. *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2024.
- Karakurt, Ahu. ‘Türk Ceza Muhakemesi Hukukunda İddianamenin İadesi’, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8-9, S.8-9-10-11, 2009, s. 71–114.
- Kart, Atilla. ‘Cumhuriyet Halk Partisi Konya Milletvekili Atilla Kart Tarafından Başbakan Sn. Recep Tayyip Erdoğan Tarafından Cevaplanması İstemiyle Yöneltilen 23.08.2007 tarihli Yazılı Soru Önergesi’.
- Kılıçoğlu, Ahmet M. ‘Haksız Fiilerden Sorumlulukta Ceza Hukuku ile Medeni Hukuk İlişkisi’, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 3, 1973, s.185-225
- Kazan, Şevket. *28 Şubat Ürünü Bir Dava ile ERBAKAN Nasıl Yargılandı*, II.Baskı, Keşif Yayınları, Ankara, 2007.
- Karakoç, Rıfat. ‘Türkiye’de Siyasi Partilerin Mali Denetimi, *Sayıştay Dergisi*, S.109, 2018, s.79-102.
- Mehter, Hamdi. “Siyasî Partilerin Mali Denetimi”, *Anayasa Yargısı*, C. 8, 1991, s. 441-468.
- Milliyet Gazetesi. “Savaş: RP Sahtekarlık Çetesi” (26.08.1998), Erişim Tarihi: 10.08.2024
- Özcan, Hüseyin & Yanık, Murat. *Siyasi Partiler Hukuku*, Der Yayınları, İstanbul, 2011.
- Özen, Mustafa. ‘Kamu Davası Açma Konusunda Benimsenen İlkeler, Cumhuriyet Savcısının Takdir Yetkisi ve İddianamenin İadesi’, *Ankara Barosu Dergisi*, C.67, S.3,2009, s. 17-28
- Öztürk, Işık. *Türk Vergi Hukukunda Vergi Kaybına Neden Olan Suçlar ve Cezaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1987.
- Özkul, Fatih. ‘Türk Anayasalarında Yasama Dokunulmazlığı’, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, C.32, S.7, 2017, s. 95-150.
- Taşdöğen, Salih. ‘Cumhurbaşkanının Cezai Sorumluluğu’, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Durmuş TEZCAN’a Armağan, S.21, 2019, s.1293-1324.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:23, Yasama Yılı: 2, C.2, 1’inci Birleşim, 1 Ekim 2007.
- Yıldız, Abdülkadir. ‘Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Cumhurbaşkanının Sorumluluğu Meselesi’, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S.1, 2019, S. 1-20.
- Uzun, Cem Duran. ‘Anayasa Önerilerinde Siyasi Partilerin Finansmanı Ve Yeni Bir Öneri’, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 94, 2011, s.235-258.

Uzun, Cem Duran. *Anayasa Hukuku Açısında Siyasi Partilerin Finansmanı*, Adalet Yayınları, Ankara, 2010.